

1880 behoorden 76.000 neringdoenden tot de bestudeerde groep, in 1910 een goede 115.000.

Vanaf omstreeks 1880 werd het wereldje van de winkeliers bedreigd door de opkomst van grootwarenhuizen, coöperatieven en filiaalbedrijven. De kleinhandel zal door de nieuwe distributievormen geconfronteerd worden met de eigen zwakheden, achterlijke bedrijfsorganisatie, ontbreken van samenwerking en politieke invloed. Tot remediering werd pas laat overgegaan, eerst werd de grieventrommel luidruchtig geroerd tegen vermeende oneerlijke concurrentie en tegen de te lage belastingen die de nieuwkomers zouden betalen.

De overheid is erg laat en dan nog aarzelend opgetreden, onder meer met de oprichting in 1902 van een onderzoekscommissie die de problemen van de kleine burgerij poogde in kaart te brengen. De politieke bruikbaarheid van de middenstand was immers niet meteen duidelijk. Zodra de middenstanders zelf met enig succes politiek neutrale belangengroeperingen gingen oprichten, voelde de katholieke partij zich geroepen de beweging in voor haar gunstige banen te leiden. De detaillanten zaten inderdaad niet stil, de associatiegedachte kreeg vorm. Kleine lokale groeperingen zochten elkaar op, vormden interprofessionele verenigingen en organiseerden vanaf 1899 nationale congressen. In talloze krantjes maakten ze hun grieven kenbaar en werd de terughoudendheid van de overheid aan de kaak gesteld. Die verenigingen en hun acties waren belangrijk; zij informeerden de kleinhandelaars, legden de nadruk op betere professionele vorming, toonden nieuwe, moderne organisatievormen en reclametechnieken. Het is mede dank zij het volgehouden sociaal-cultureel vormingswerk van deze verenigingen dat althans een deel van de detaillanten op een meer moderne manier is gaan werken.

Wat deze studie zo boeiend maakt is dat economische, sociale, politieke en culturele elementen systematisch samen in de analyse betrokken worden en dat de uiteenzetting helder blijft, hoe complex de behandelde materie ook is. Daarenboven heeft de auteur — het weze herhaald — onverwacht veel bronnenmateriaal ontdekt. Zelfs heel kleine verenigingen blijken veel sporen te hebben nagelaten voor wie echt zoekt. Het is duidelijk dat de schrijver van dit inspirerende basiswerk over voldoende informatie beschikt voor nog een paar boeken. Hopelijk komen die er spoedig.

J. Hannes

G. Vanschoenbeek, *Novecento in Cent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen* (Antwerpen, Baarn: Hadewijch, Gent: AMSAB, 1995, 269 blz., f49,90, ISBN 90 5240 248 5).

Novecento in Gent is de handelseditie van de doctoraatsverhandeling van Guy Vanschoenbeek over het ontstaan en de ontwikkeling van de socialistische beweging in Gent tot aan de Eerste Wereldoorlog. De auteur bouwt zijn betoog op via drie benaderingen. In een eerste deel beschrijft hij de ontwikkeling van de beweging: wat gebeurt er wanneer en onder invloed van wie? In het tweede deel herneemt hij ditzelfde relaas, maar dit keer legt hij de nadruk op de beweging in al haar onderdelen: de coöperatieven, de mutualiteit, de vakbond, de politieke verenigingen zoals wijk- en propagandaclubs, de jongeren- en de vrouwenbeweging, enz. In het derde deel gaat de auteur dieper in op de diverse types die de beweging gemaakt hebben: hij schetst het algemene beeld van de sociaal-democraten, de dissidenten, de nomenclatura, de sympathiserende burgers,... en tenslotte Van Anseele, de *padre padrone*, de man die het Gentse model tot leven bracht en die elke vorm van kritiek of andersdenken het zwijgen oplegde.

Guy Vanschoenbeek wil met zijn studie bijdragen tot een waardig stervensproces van de klassieke sociaal-democratie. Hij gaat uit van de stelling dat het onderscheid tussen de sociaal-democratie en het progressieve liberalisme eerder sociaal dan ideologisch was/is en dat het benadrukken van het aparte karakter van de sociaal-democratie vaak een verheerlijkende opzet

had. Hoewel als open vraag geformuleerd, lijkt hij te geloven in een paarse toekomst, waarbij rood en blauw in de 'postmoderne' samenleving opnieuw toenadering tot elkaar zullen zoeken.

Guy Vanschoenbeek toont zich op zijn best wanneer hij aan het vertellen gaat. Hij kent als geen ander die voor de Gentse sociaal-democratie cruciale decennia en weet zijn betoog met 'verhalen' te onderbouwen. Toch vervalt hij nergens in het louter narratieve: hij geeft het feitenrelaas niet omwille van de vermeende waarde ervan op zich, maar als goed gekozen voorbeelden. De auteur vervalt ook niet in een rechtlijnig succesverhaal: hij heeft oog voor dissidenties, mislukkingen, dood gelopen sporen, persoonlijke ambities en menselijke gevoelens. Door zo te werk te gaan heeft de auteur zich erg inlevend opgesteld, zonder dat hij de noodzakelijke distantie uit het oog verliest.

Het riskante aan de werkwijze van Guy Vanschoenbeek komt het duidelijkst tot uiting in het derde, prosopografisch opgevatte deel. Zoals gezegd beschrijft de auteur daar de diverse types die de sociaal-democratie vorm gaven. Hij onderbouwt zijn beweringen enerzijds door te verwijzen naar het onuitgegeven gebleven uitgebreide biografisch repertorium, en anderzijds door nogmaals vele en levendig beschreven voorbeelden aan te halen. Is het eerste nog verdedigbaar (maar daardoor verliest de studie toch wel aan waarde als naslagwerk, want van de modale lezer kan niet worden verwacht dat hij de enkele volledige onuitgegeven exemplaren zal consulteren); het tweede roept toch wel wat vragen op. Voorbeelden illustreren alleen maar een bewering, maar leveren nooit een bewijs. Hoeveel niet vermelde of voor de auteur zelfs onbekend gebleven gevallen spreken zijn beweringen misschien tegen? Hier wordt de lezer duidelijk geconfronteerd met de beperkingen, eigen aan de handelseditie van dit proefschrift. Hoewel er uiteraard op geen enkel ogenblik kan worden getwijfeld aan de oprechtheid van de auteur, toch moet de lezer hem misschien wat te zeer 'geloven' in wat hij schrijft; de controle-mogelijkheid (toch één van de criteria van wetenschappelijkheid bij uitstek) is in deze handelseditie volledig achterwege gebleven.

Deze bedenking illustreert heel opvallend de permanent aanwezige keuze waar de historicus zich steeds voor geplaatst ziet. Produceert hij een tekst die alle regels van de historische kritiek weerstaat en die bijgevolg voorzien is van een stevig notenapparaat, een uitgebreide bibliografie en vol staat van wetenschappelijk verantwoorde bewijzen en loopt hij daarmee het risico een weinig leesbaar en in elk geval moeilijk verteerbaar geschrift te produceren? Of kiest hij resoluut de weg die Guy Vanschoenbeek hier heeft gevolgd: een prettig geschreven en overtuigende tekst voor een groot, maar geïnteresseerd publiek, waarbij de controle-mogelijkheid wel degelijk bestaat, maar de reële controle erg hypothetisch blijft? Guy Vanschoenbeek behoort tot die groep waardevolle historici die de heilige regels van het gilde minder belangrijk achten dan de maatschappelijke betekenis van hun werk.

De bezorgdheid van Guy Vanschoenbeek om de sociale functie van zijn wetenschappelijke arbeid te beklemtonen, doet hem tot het schrijven van een vierde deel besluiten. Hoewel dit amper twee bladzijden beslaat, plaatst hij dat naast — en dus evenwaardig met — zijn vorige delen. Het illustreert ten volle de instelling van de auteur. Hij trekt er enkele lijnen door naar de jaren zeventig van de twintigste eeuw. Een vergelijking kan echter alleen maar zinvol zijn wanneer de beide elementen ervan evenwaardig onderzocht en aanwezig zijn. Doordat de periode nâ 1914 niet het studie-object van Vanschoenbeek uitmaakte, had hij die zinnen beter in hypothesevorm kunnen schrijven. Zoals deze bladzijden nu deze magistrale studie afronden, lijken ze vooral het paarse gelijk van de auteur te moeten bewijzen en roepen ze meer vragen dan antwoorden op. Maar dat was wellicht de bedoeling van de eigenzinnige historicus die Guy Vanschoenbeek is.

Luc François

H. Goedkoop, *Geluk. Het leven van Herman Heijermans* (Dissertatie Leiden 1996, Open domein XXXI; Amsterdam, De Arbeiderspers, 1996, 556 blz., f75,-, ISBN 90 295 1651 8).

Een leesboek. Een móói leesboek. Dat is de biografie waarop Hans Goedkoop in januari 1996 promoveerde. Het onderwerp is Herman Heijermans, romanschrijver, handelaar in huishoudelijke artikelen, koopman in lompen, theaterdirecteur, journalist, socialist en vooral toneelschrijver. In al zijn veelzijdigheid beschrijft Goedkoop hem, met een rode draad waarvan de lezer zich wel vaag bewust wordt, maar die pas in het nawoord echt van de klos wordt afgewikkeld. Heijermans, auteur van het toneelstuk 'Geluk', was een expert in het veroorzaken van ongeluk. Goedkoop beschrijft de ontdekking van dit onthutsende feit in de volgende woorden: 'Toen ik hem in de jaren tachtig voor het eerst in ernst ging lezen, gaf hij mij de indruk dat ik niet was wie ik zijn moest, dat hij iemand op het oog had met een steviger besef van mens en wereld, overtuigd van de vooruitgang, zonder het gewefel dat hem aan zijn tijdgenoten zo vaak stoorde'. Zo, uit één stuk gesneden, waren ook de *Tugendehelde* uit Heijermans' werk. Ze waren bijna onmenselijk vastberaden en doelbewust. Of zat er toch een lekje in hun karakter? Hans Goedkoop begon daar voorzichtig aan te denken toen hem iets opviel: 'Alfred Spier, in *Kamertjeszonde*, neemt zich voor een vrouw te redden, maar veroorzaakt daarmee onbedoeld dat ze haar kinderen verliest en instort. Rafaël, in *Ghetto*, neemt zich voor te leven naar een hogere moraal, maar brengt daarmee vooral teweeg dat zijn geliefde in de gracht springt en zijn vader achterblijft als een gebroken man. Mathijs de Sterke, in *De Opgaande Zon* neemt zich voor in eerlijkheid te handelen, maar het gevolg is dat zijn winkel en zijn dochter naar de knoppen gaan. De Heijermanse helden denken dat ze bouwen aan het nieuwe, maar bereiken iets heel anders: ze vernietigen het oude. Die ontdekking brak mijn beeld van Heijermans hardhandig open'.

De ontdekking die Goedkoop deed is van zo'n groot belang omdat hij veel van zijn biografisch materiaal ontleent aan het werk van Heijermans zelf. Dus de vraag luidt: was Heijermans zelf, de bevlogen auteur van *Op Hoop van Zegen* en *Ghetto*, een Alfred Spier, een Rafaël, een Mathijs de Sterke? Ja, eigenlijk wel.

Heijermans, geboren in 1864, was de zoon van een journalist van de *NRC* in de tijd dat een journalist nog een inktcoelie en een persmusket heette. Opluchting dus voor vader Heijermans toen Herman als jonge jongen een nette betrekking kreeg bij een bank aan de Blaak — de Blaak nog wel! Maar de jonge koopman overspeelde al snel zijn hand: hij begon in zijn vrije tijd te handelen in lompen en in huishoudelijke koperwerk en werd onderuitgehaald door bedrevener kooplieden dan hij. Erger nog: door mede-joden. Om een faillissement te vermijden moest de hele familie bijspringen en de bank zou hem tot zijn laatste snik achter de broek zitten. De schande was groot; de zelfvertwijfeling was erger. Joden, mede-joden: waren het dan toch sjacheraars, leperds? Sommige passages uit het toneelstuk *Ghetto* zijn er een echo van.

En dan Heijermans en zijn keus van vrouwen. Met een natuurtalent voor destructie en zelf-destructie koos Heijermans een jonge, vrijwel analfabete soubrette, Marie Peers, die hij deed scheiden van haar man en haar twee kinderen. Maar het huiselijk geluk dat hij van hun relatie verwachtte, kwam niet. Geheel van zichzelf vervreemd woont ze met hem in Berlijn, en leeft op te grote voet. Een lening, weer zo één die hem tot de dood achtervolgt, is het gevolg. De dochter die ze samen krijgen is zijn enige troost in een huwelijksleven van schelden en schulden. Er volgt een scheiding. De dochter blijft hem trouw, tot hij haar van zich weet te vervreemden: zij wil haar opleiding tot verpleegster afbreken, maar dat vindt vader niet goed. Hij is bang dat ze dan aan het toneel gaat, onder invloed van haar moeder, voorheen de soubrette. En dus mag ze niet op bezoek komen voor ze haar hoofd heeft gebogen voor zijn wil. Tien